

Prof. dr hab. Mikołaj Melanowicz

Uniwersytet Warszawski

Wydział Orientalistyczny

Recenzja

pracy doktorskiej mgr Izabeli Pleśńiewicz-Świerczyńskiej

**pt. Wykładnie ideologiczne stosunków japońsko-amerykańskich w latach 1853-1941
oraz ich implementacja polityczna**

Charakterystyka pracy

Recenzowana praca doktorska mgr Izabeli Pleśńiewicz-Świerczyńskiej liczy 354 strony i jest rezultatem analiz i interpretacji faktów historycznych z zakresu stosunków znacznie starszego cesarstwa z młodszą republiką, której rodzące się ekspansywne ambicje wyprowadziły to cesarstwo na forum międzynarodowe.

Autorka pracy wykorzystuje bogate źródła – japońskie i amerykańskie dokumenty i opracowania historyczne i politologiczne - zarówno relacjonujące i oceniające fakty składające się na dwa ciągi zachowań wobec siebie państw dążących do odgrywania hegemonicznej roli w świecie lub regionie. Autorski punkt widzenia na przedstawione fakty jest raczej japonocentryczny. A dzieje się tak zapewne ze względu na przygotowania merytoryczne Autorki, która skończyła studia japonistyczne na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie zajmowała się nauczaniem języka japońskiego jako asystentka w Wyższej Szkole Studiów Międzynarodowych w Łodzi. Podobnie i mój ogląd relacji między obu rywalizującymi stronami dokonywany jest z pozycji japonisty i badacza cywilizacji japońskiej, a nie amerykańskiej. Dlatego też moje oceny i uwagi będą dotyczyć głównie faktów pochodzących z japońskich dokumentów i opracowań historycznych.

Problem podstawowy badań, których wynik zawiera recenzowana praca, to znaczy ideologia, jaką kierowały się - świadomie lub nieświadomie - we wzajemnych stosunkach dwa państwa, tzn. Stany Zjednoczone i Cesarstwo Japonii, przedstawiono na tle bogato dokumentowanych faktów historycznych, nierzadko marginalnych w aktualnym czasie, wyjętych z korpusu narracji historycznej tych krajów.

W pracy wykorzystano również podstawowe opracowania teoretyczne z zakresu stosunków międzynarodowych i politologii, a w definicji polityki zagranicznej powołano się na politologa Karla Wolfganga Deitscha (s. 9), zapewne cytowanego przez J. Nowaka (taki radziecki zwyczaj, utrudniający identyfikację, ponieważ J. Nowaków można w Internecie znaleźć kilkunastu). Wskazówki metodologiczne doktorantka czerpie również z dorobku profesorów Jozefa Kukułki, Jolanty Bryły i Teresy Łoś-Nowak

Praca składa się z wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, aneksów, glosariusza terminów i obfitej bibliografii.

We „Wstępie” Autorka przytacza definicje stosunków międzynarodowych jako nauk społecznych i ich determinanty, tzn. m.in. geograficzne, demograficzne, narodowe, ideologiczne i religijne. Następnie sugeruje – a przynajmniej to wynika z dokonywanych analiz - że w stosunkach Japonii i Stanów Zjednoczonych dużą i negatywną rolę odegrała ideologia. A pretekstem wybuchu wojny stały się amerykańskie sankcje (embargo etc.) ograniczające przeciwnikowi dostęp do źródeł energii. Wychodząc z wstępnego założenia, że w działaniach państwa japońskiego przed wojną na Pacyfiku decydującą rolę odgrywał nacjonalizm, już we „Wstępie” wylicza rzeczników tej ideologii obecnych nawet w środowisku inteligencji japońskiej. Dla równowagi wspomina, że „zaistnienie Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej wzmocniło nastroje nacjonalistyczne w tym kraju, a mieszkańcy Nowego Świata zyskiwali pewność siebie i poczucie wyższości nad innymi.” (s.15). Można te opinie potraktować jako hipotezę do udowodnienia, ponieważ z samego faktu „zaistnienia” nie wynika „poczucie wyższości”. Jednak w następnych zdaniach Autorka zakłada, że „fundamentem polityki Stanów Zjednoczonych stały się nacjonalizm i kierowanie się koncepcją uprzywilejowanej ich pozycji tylko dlatego, że wywodzili się ze środowiska białego Anglosasa wyznającego protestantyzm. „Tacy ludzie byli więc predestynowani do wypełnienia misji dziejowej wobec reszty świata”(s.15), a dążąc do empirycznego urzeczywistnienia tejże doktryny, głosili, że „Ameryka powinna zostać amerykańska” (Longin Pastusiak, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych*, 1997).

Definiując cel badawczy, Autorka stwierdza, że dąży do przedstawienia „wykładni ideologicznych stosunków Japonii ze Stanami Zjednoczonymi w latach 1853-1941. Dlatego uzasadnione jest wyróżnienie we „Wstępie” nacjonalizmu jako ideologii fundamentalnej w stosunkach obu krajów. Przydatne byłoby w tej pracy wyjaśnienie rozumienia „ideologii”, potocznie rozumianej jako usystematyzowany zbiór poglądów, zorientowany na działania organizujące życie ludzi.

We „Wstępie” tej pracy Autorka wyjaśnia również hipotezy robocze i metody badawcze, charakteryzuje materiały źródłowe (m.in. wspomina o dostępie do *Nihon gaikōshi* - Historia japońskich stosunków zagranicznych). Następnie przedstawia strukturę pracy, wyjaśniając że prowadzi w niej narrację nomologiczno-eksplanacyjną w układzie problemowo-chronologicznym. (Przydałoby się lepsze wyjaśnienie tej metodologii.).

W I rozdziale („Inspiracje ideologiczne formuł konceptualnych...”) przedstawia oba kraje w perspektywie wybranych paradygmatów teorii stosunków międzynarodowych, a mianowicie doktryny izolacjonizmu w Japonii (XVII-XIX w.) i Stanów Zjednoczonych (od drugiej połowy XVIII w.), ekspansjonizmu w Japonii (od końca XIX w.) i argumentacji za budowaniem wpływów w świecie przez USA, imperializmu w Japonii i USA i jego filozoficzne zaplecze w Japonii oraz rasowe (biała rasa) jako uzasadnienie dla nacjonalizmu w USA (WASP).

W rozdziale drugim, poświęconym konsekwencjom doktryny izolacjonizmu w stosunkach japońsko-amerykańskich, przedstawiono warunki nawiązania stosunków pod presją

amerykańską i podpisania traktatów z klauzulami korzystnymi dla USA (eksterytorialność, „otwarte drzwi”).

Rozdział trzeci („Geneza i okoliczności narodzin imperializmu w Japonii...”) przedstawia początki agresywnej polityki terytorialnej, której przykładem jest aneksja Królestwa Riukiu (1879), wojny japońsko-chińska i japońsko-rosyjska i aneksja Korei (1910). Wyróżniono rolę prezydenta Theodora Roosevelta podczas negocjacji pokojowych w Portsmouth (1905) i uznanie japońskich wpływów w Korei (notatka Taft-Katsura), porozumienie dżentelmeńskie w sprawie imigracji japońskiej oraz ograniczenia imigracji japońskiej do USA (Układ Root-Takahira, 1908).

Konsekwencje japońskiego ekspansjonizmu omówiono w rozdziale czwartym, wyjaśniając znaczenie porozumienia Lansing-Ishii (1917), zbrojnej interwencji amerykańsko-japońskiej we Władywostoku (1919), przystąpienia Japonii do Ligi Narodów (1922), udziału w konferencji w Waszyngtonie i podpisania traktatu waszyngtońskiego ograniczającego zbrojenia morskie, rozpoczynającego tzw. „ład waszyngtoński”, który wzmacnił również napięcia w stosunkach obu krajów, podczas gdy pogorszenie nastąpiło po przyjęciu Aktu Imigracyjnego (1924), ograniczającego japońską imigrację do USA.

Treścią rozdziału piątego jest eskalacja nacjonalizmu i militarnych działań Cesarstwa Japonii, którego armia zajęła północno-wschodnie terytorium Chin, zwane Mandżurią („incydent mukdeński, utworzenie Mandżukuo). Reakcję Stanów Zjednoczonych na agresywne działania Japonii w Chinach Autorka przedstawia na przykładzie postawy zwolenników doktryny Hoovera-Stimsona (1932, „nie uznawanie” żadnych porozumień naruszających interesy USA) i , faktu utworzenia Międzynarodowej Strefy Bezpieczeństwa w Ambasadzie USA podczas tzw. masakry nankińskiej (1937-1938).

Elementy składające się na „amerykańską ideologię”

Należy się zastanowić, w jakim stopniu uzasadnione jest posługiwanie się takim określeniem, jak „ideologia amerykańska”. Niewątpliwie w pracy omówiono zarówno izolacjonizm, ekspansjonizm, nacjonalizm, imperializm i wykazano, że każda z tych ideologii miała w USA wpływ na politykę zagraniczną podobnie jak w Japonii. Jednak należałoby zwrócić uwagę na brak jednoznaczności porównywanych formuł konceptualnych. Krótko mówiąc, te same terminy nie znaczą tego samego w obu krajach. I dlatego cenne w tej pracy jest wyróżnienie z narracji historycznej faktów składających się na amerykańskie ideologie, które z zastrzeżeniami można by zbiorczo określić jako „ideologię amerykańską” (podobnie jak mówimy o „systemach myślenia ludów (zob. Hajime Nakamura, *Systemy myślenia ludów Wschodu*).

W pracy wyróżniono m.in. następujące fakty, z których buduje się wspomniane formuły konceptualne:

- określenie neutralności republiki (George Washington proklamuje neutralność (s.42),
- ekspansja – zakup Luizjany (s. 44) ,

- doktryna Monroe (1823) - izolacjonizm, Ameryka dla Amerykanów, neutralność podczas pomniejszych wojen (s. 45),

- prawo USA do ekspansji w XIX/XX w. – „prawo naszego boskiego przeznaczenia do rozprzestrzeniania się na całym kontynencie” (kongresman R.Ch.Wintrop), podporządkowanie Panamy (1903) (s.59)

Nowa doktryna wobec Azji Wschodniej - sekretarz stanu John Hay, „otwarte drzwi wobec Chin”,

- „moralny obowiązek” zajęcia Kuby, Filipin (1898, McKinley). Ukształtowanie zrębów polityki ekspansjonizmu, koncepcja Nowego Boskiego Przeznaczenia (s.63-64),

- imperialne zakusy USA (s.78),

„White Anglosaxon Protestant” (s. 95),

- ale sprzeciw wobec ekspansji Japonii w Chinach (s. 105),

- porównanie poczucia wyjątkowości wynikające z japońskiej kultury z amerykańskim poczuciem wyjątkowości wynikającym z rasy i religii, dające prawo do misji dziejowej (s.108) (zob. też s. 206: Japonia domagała się włączenia do aktu założycielskiego Ligi Narodów klauzuli o równości ras, ale członkowie Ligi odrzucili),

- „Kolejne zdobycze terytorialne (...) prowadziły do pogłębienia nastrojów nacjonalistycznych” (s. 111),

- droga do aneksji Hawajów (s. 161)

- rywalizacja USA i Japonii w Chinach, (s. 189),

- Akt Imigracyjny (1924) wykluczył Arabów i Japończyków (s. 213),

- rząd Hoovera przestrzegał, że jeśli kara wobec Japonii (za okupowanie Chin) będzie zbyt dotkliwa, to doprowadzi do wojny (s. 229),

- Według „Boskiego Przeznaczenia to Stanom Zjednoczonym Bóg przeznaczył rolę rozprzestrzenienia się na cały kontynent”. Natomiast Japonia przekonana była o tym, że to ona ma stać na straży pokoju na Dalekim Wschodzie. (s. 231)

Usterki, błędy, wątpliwości (dotyczące sfery japońskiej)

s.29 Toyotomi Hideyoshi nie był siogunem.

s. 33 Stosunki Korei i Riukiu w średniowieczu? ? W specjalnie zbudowanych miastach? (podać źródło). A jeśli były, to przez Tsushimę do Pusanu.

s. 36 Wizyta cesarza w Yamato została odwołana.

s. 38 Yoshikawa Tadayasu – czyt. Kikkawa Tadayasu, ale czy to na pewno on zapoczątkował *wakon yōsai*? (podać źródło).

Przypis 168 – „epoka Meiji”, a następnie jest „era Meiji”. Czy to świadome rozróżnienie?

s.52 „Yamagata Aritomo usiłował przyłączyć do Japonii terytoria zamorskie” – zbyt publicystyczne, bez konkretów. To prawda, że był inicjatorem kodeksu żołnierskiego (reskryptu), ale przydałyby się konkrety z jego programu lub wypowiedzi.

s.57 „W 1941 roku Japonia prowadziła działania wojenne..., powodując industrializację Mandżurii” – niezręczne i nieścisłe.

s. 68 Motto: w przypisie są tylko strony, ale nie wiadomo z jakiego źródła. Te słowa pożegnalne przypisywane są raczej generałowi Doihara Kenji, skazanemu na śmierć podczas Trybunału Tokijskiego

Yōsuke – imię, więc Matsuoka Yōsuke

s. 69 Można wspomnieć, że książki B. Disraeliego tłumaczono i czytano w Japonii

s. 72 Nitobe Inazō – nauczyciel, myśliciel, ekonomista rolny raczej, a nie dyplomata (co prawda jako znany na świecie z powodu książki *Bushidō* został wicedyrektorem w biurze Ligi Narodów)

s.73 Rōyama Masamichi – doradca premiera Konoe Fumimaro

s.74 Tachibana Kōzaburō – polityk, nacjonalista agrarny (peasantism).

s. 88 powtórzenie z poprawnym odczytem nazwiska: „Kikkawa Tadayasu przedstawił slogan *wakon yōsai*”

s. 107 – Nitobe Inazō raczej myśliciel, a nie dyplomata

A Yamagata Aritomo też raczej nie dyplomata

Publicystyka, np. 108 -110 „Nacjonalizm uznaje naród za najwyższe dobro w obszarze polityki”

s. 109 Wątpliwe sformułowanie” „podstawą modernizacji była idea *kokutai*” (brak wyjaśnienia); *yamatodamashii* jako doktryna militarno-polityczna?? Bez wyjaśnienia?

s. 114 Kudō Heisuke - a znaki na Kudo Shūan

s. 127 powtórki, np. komodor... Perry wpłynął 8 lipca 1853...

s. 135 nabycie statków amerykańskich, a następnie informacja o tym, że „Na koniec Japonia zaakceptowała przywrócenie chrześcijaństwa...”

s. 139 Hideyoshi zwrócił się o pomoc do Królestwa Riukiu. „Ówczesny król Korei, Sonjo spełnił tylko częściowo...” - Pomyłka, chodzi o króla Riukiu o imieniu Shōnei. Żądanie wojsk (których nie miało Riukiu, więc w zamian zaopatrzenie) poprzez Shimazu z Satsumy...

s. 142 „za namową hrabiego Katsu Kaishū”, raczej użyć właściwej funkcji - wiceministra marynarki ces., ponieważ tytuł nie ma specjalnego tu znaczenia;

Yoshida Shōin – już nie żył, skazany na śmierć przez Ii Naosuke, nic z imperializmem nie miał wspólnego;

s. 149 - „... sposób prowadzenia wojny przez japońską armię cesarską był niezwykle humanitarny i tolerancyjny” ??? To dziwne sformułowanie, bez dowodów.

s. 155 „Zwycięstwo Japonii miało wpływ na zbliżający się proces dekolonizacji...” Może nieco niezręczne sformułowanie, ale ważne spostrzeżenie dotyczące ironii historii. Historia bowiem zadrgała z sędziów karzących Japonię, której negatywnie oceniane działania militarne przyspieszyły dekolonizację w Azji, czyli wyzwolenie spod panowania mocarstw zachodnich.

s. 159 W 1906 roku eskalacja rasowych animozji na terenie Zachodniego Wybrzeża? Brak konkretnych faktów.

s. 165 Pogłoski o wojnie na tle problemu imigrantów (kto, gdzie głosił?)

s. 172 Nitobe Inazō – „dyplomata”??

s. 181 - „Wkrótce po powrocie misji Iwakury do kraju nastąpiło obalenie władzy sioguna...” – Misja Iwakury w latach 1871-73!!!

s. 184 „Wielkie zwycięstwo Japonii w wojnie z carską Rosją...” – wielkie? O wielkich stratach Japonii należy również pamiętać!

s. 186 Ishii Kikujirō w latach 1915-1916 był ministrem MSZ, natomiast amb. w latach 1918-19.

s. 200 Równy dostęp do telewizji i radia na japońskiej wyspie Yap State? W którym roku telewizja? (1953)

s. 226 Jest Yōsuke Matsuoka, a powinno być odwrotnie.

s. 227 Oddział 731 w Harbinie? Raczej w okolicy, w Pingfang.

s. 232 Jest Yoshijirō Umezū a powinno być odwrotnie.

s. 235 Opis masakry - czyj i po co tutaj?

s. 243 Jest Hajime Sugiyama, a powinno być Sugiyama Hajime

s. 248 Podsumowanie – Czego, poprzedzającego rozdziału? A zaczyna się omówieniem okresu Taishō.

250 „Japońskich żołnierzy cechowała wrogość, pogarda i nienawiść”. Kierowali się kodeksem bushido? Dowody? Nie było w tym rozdziale na ten temat. Wyjątkowe okrucieństwo – czyja ocena? Dlatego nie powinno znaleźć się w podsumowaniu.

255 Mimo że w zakończeniu Autorka stwierdziła, że na kształt polityki Japonii miał wpływ specyficzny język czy ciągłość dynastyczna cesarstwa Japonii, nie znalazłem dowodów na to, że tak rzeczywiście było.

Wnioski końcowe

Mimo że na temat relacji japońsko-amerykańskich jest bogata literatura, brak w niej jednak próby ich opisu porównawczego, skoncentrowanego na jednakowych wykładnikach ideologicznych. Dlatego też można uznać, że recenzowana rozprawa mgr Izabeli Plesiewicz-Świerczyńskiej stanowi ważne osiągnięcie w badaniach nad znaczeniem ideologii w relacjach między Japonią a Stanami Zjednoczonymi Ameryki Północnej.

W związku z powyższym, biorąc pod uwagę również aspekty formalne i historiograficzne, stwierdzam, że oceniana praca spełnia ustawowe warunki stawiane rozprawom doktorskim, dlatego wnioskuję o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, 25 sierpnia 2017 roku

